

Форма № 09/18

Затверджена рішенням вченої ради ІДГУ
від 30.08.2018 р., протокол № 1

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ І СОЦІАЛЬНИХ НАУК
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

«ЗАТВЕРДЖЕНО»

Навчально-методичною радою ІДГУ
Протокол № 4 від 15.01 2019 р.

Голова НМР Н. М. Кольцун Н. М. Кольцун

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Етнопсихологія

(назва навчальної дисципліни)

освітній ступінь бакалавр
(назва освітнього ступеня)

галузь знань для всіх галузей знань
(шифр і назва галузі знань)

спеціальність для всіх спеціальностей
(код і назва спеціальності)

освітня програма / спеціалізація для всіх освітніх програм
(код і назва спеціальності)

тип дисципліни вибіркова
(обов'язкова / вибіркова / факультативна)

ПОГОДЖЕНО:

Гарант освітньо-професійної програми

Васильєва О.А.

(підпис, ініціали, прізвище)

РЕКОМЕНДОВАНО:

кафедрою загальної та практичної психології

протокол № 6 від 09.01.19

Завідувач кафедри _

Прокоф'єва Л.О.

(підпис, ініціали, прізвище)

ПОГОДЖЕНО:

Голова науково-методичної ради факультету

Циганок І.Б.

(підпис, ініціали, прізвище)

Розробники програми:

Проданова Олена Миколаївна, викладач кафедри загальної та практичної психології

Рецензенти програми:

Мазоха Інна Степанівна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та практичної психології

1. ОПИС ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Розподіл годин за навчальним планом	
	Денна	Заочна
Кількість кредитів: 4	Лекції:	
	20	6
Модуль: 1	Практичні заняття:	
Загальна кількість годин: 120	-	-
Рік вивчення дисципліни за навчальним планом: IV	Лабораторні заняття:	
	-	-
Семестр: VIII	Семінарські заняття:	
	28	6
Тижневе навантаження (год.):	Консультації:	
- аудиторне: 2	-	-
- самостійна робота: 6	Індивідуальні заняття:	
Форма підсумкового контролю: залік	-	-
Мова навчання: українська	Самостійна робота:	
	72	108

2. МЕТА ДИСЦИПЛІНИ

Предмет вивчення навчальної дисципліни: соціально-психологічні риси національно-етнічних спільнот, їхній вплив на поведінку особистості, а також соціально-психологічні процеси й особливості етнічного розвитку та міжнаціонального спілкування.

Метою вивчення дисципліни є: постійної міжетнічної взаємодії у різних сферах життєдіяльності суспільства через підвищення рівня компетентності з питань етнопсихології.

Передумови для вивчення дисципліни: оволодіння фаховими компетентностями, що формуються під час вивчення дисциплін «Загальна психологія», «Соціальна психологія», «Диференціальна психологія» та ін.

Міждисциплінарні зв'язки: проблематика курсу пов'язана з дисциплінами «Соціологія», «Демографія», «Етнографія», «Антропологія», «Культурологія» та ін.

3. ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен набути такі результати навчання:

Знання: визначати, аналізувати та пояснювати психічні явища, ідентифікувати психологічні проблеми та пропонувати шляхи їх розв'язання; демонструвати розуміння закономірностей та особливостей розвитку і функціонування психічних явищ в контексті професійних завдань; рефлексувати та критично

оцінювати достовірність одержаних результатів психологічного дослідження, формулювати аргументовані висновки; формулювати мету, завдання дослідження, володіти навичками збору первинного матеріалу, вміння дотримуватися процедури дослідження.

Уміння: ілюструвати прикладами закономірності та особливості функціонування та розвитку психічних явищ; складати та реалізовувати програму психопрофілактичних та просвітницьких дій, заходів психологічної допомоги у формі лекцій, бесід, круглих столів, ігор, тренінгів, тощо, відповідно до запиту; пропонувати власні способи вирішення психологічних задач і проблем у процесі професійної діяльності, приймати та аргументувати власні рішення щодо їх розв'язання; розуміти важливість збереження здоров'я (власного й навколишніх) та за потреби визначати зміст запиту до супервізії; презентувати результати власних досліджень усно / письмово для поінформованої аудиторії, формулювати розгорнутий аналіз та тези досліджень.

Комунікація: емпатійно взаємодіяти, вступати у комунікацію, бути зрозумілим, толерантно ставитися до осіб, що мають інші культуральні чи гендерно-вікові особливості; демонструвати навички командної роботи у процесі вирішення фахових завдань.

Автономність та відповідальність: здійснювати пошук інформації з різних джерел для вирішення професійних завдань в т.ч. з використанням інформаційно-комунікаційних технологій; здійснювати реферування наукових джерел, обґрунтовувати власну позицію, робити самостійні висновки; самостійно обирати та застосовувати валідний і надійний психодіагностичний інструментарій (тести, опитувальники, проєктивні методики тощо) психологічного дослідження та технології психологічної допомоги; демонструвати соціально відповідальну та свідому поведінку, слідувати гуманістичним та демократичним цінностям; демонструвати відповідальне ставлення до професійного самовдосконалення, навчання та саморозвитку.

4. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

№ з/п	Назви модулів / тем	Кількість годин (денна форма навчання)						Кількість годин (заочна форма навчання)							
		Аудиторні	Лекції	Семінарські (практичні)	Лабораторні	Консультації	Індивідуальні заняття	Самостійна робота	Аудиторні	Лекції	Семінарські (практичні)	Лабораторні	Консультації	Індивідуальні заняття	Самостійна робота
1.	Предмет, методологія і завдання етнопсихології.	4	2	2			9	2	1	1					13
2.	Історія розвитку етнопсихології як науки.	8	4	4			9	2	1	1					13
3.	Сутність і структура етнічних спільнот.	6	4	2			9	1	1	-					13
4.	Психологічні	6	2	4			9	1	1	-					13

	аспекти формування етнічної самосвідомості та етнічної ідентичності.													
5.	Механізми міжгрупового сприйняття і детермінанти етнічної поведінки.	6	4	2			8	2	1	1				13
6.	Характеристика етнічних особливостей взаємовідносин людей.	4	2	2			8	2	1	1				13
7.	Психологічна специфіка етнічних конфліктів.	6	4	2			8	1	-	1				13
8.	Особливості акультурації та культурної адаптації.	8	4	4			8	1	-	1				13
Проміжний контроль							4							4
Разом:		48	26	22			72	12	6	6				108

5. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

5.1. Зміст навчальної дисципліни за темами

Тема 1. Предмет, методологія і завдання етнопсихології.

Поняття етнопсихології. Об'єкт та предмет етнопсихології. Зв'язок етнопсихології з іншими науками. Методологія етнопсихології. Загальна методологія етнопсихології. Спеціальна методологія етнопсихології. Часткова методологія етнопсихології. Принципи етнопсихології. Основні методи етнопсихології. Додаткові методи етнопсихології: метод вивчення етнічних стереотипів, контент-аналіз, кількісні методи, метод моделювання, регіональна картотека людських відносин. Теоретичні і практичні завдання. Перспектива розвитку етнопсихології як науки.

Тема 2. Історія розвитку етнопсихології як науки.

Етнопсихологічні ідеї у старовину. Спостереження як основний метод збору даних. Опис звичаїв народів Геродотом. Пояснення своєрідності особливостей характеру представників різних народів Гіппократом і Демокритом. Прикладний і політичний характер етнопсихологічних досліджень у середньовіччі. Етнопсихологічні ідеї в епоху Просвітництва. Особливості формування етнічного характеру з точки зору К. Гельвеція. Поняття “дух народу” Ш. Монтеск'є. Теорія факторів суспільного розвитку. Погляди Д. Юма і Г. Гегеля на національний характер. Зарубіжні етнопсихологічні ідеї у другій половині XIX ст. Методологічні і теоретичні основи етнічної психології як самостійної науки на Заході. Розвиток вітчизняних етнопсихологічних ідей XIX ст. Особливості зарубіжної і вітчизняної етнопсихології початку XX ст. Українська етнопсихологія.

Сучасний стан розвитку етнопсихології. Крос-культурний напрямок етнопсихології.

Тема 3. Сутність і структура етнічних спільнот.

Поняття етносу. Ознаки етносу. Нація як велика соціальна група. Психологія нації. Структура психології нації. Сміслоутворюючі і динамічні компоненти психології нації. Національний характер, його особливості. Характеристика національного темпераменту. Структурні компоненти національної ментальності. Національний склад розуму. Національні почуття і настрої. Особливості формування національних почуттів. Національні традиції і звички. Структура національно-психологічних особливостей. Специфіка прояву мотиваційно-фонових особливостей. Прояв інтелектуально-пізнавальних особливостей. Емоційно-вольові особливості. Своєрідність комунікативно-поведінкових особливостей. Властивості національної психології. Специфічні функції національної психіки.

Тема 4. Психологічні аспекти формування етнічної самосвідомості та етнічної ідентичності.

Поняття етнічної самосвідомості. Специфічні функції національної психіки. Етнічна самоідентифікація особистості. Явище подвійної етнічної свідомості. Етнічна ідентичність. Етногенез – історичний розвиток етносу. П'ять етапів розвитку етнічної ідентичності за Т.Г. Стефаненко. Етапи становлення етнічної ідентичності за Ж. Піаже. Класифікації етнічної ідентичності. Види відхилень від норми етнічної ідентичності. Етнічна індіферентність, або космополітизм. Гіпоідентичність, або етнологізм. Гіперідентичність. Феномен зростання етнічної ідентичності. Причини виникнення феномену зростання етнічної ідентичності за психологічними теоріями. Криза етнічної ідентичності. Ознаки кризи етнічної ідентичності.

Тема 5. Механізми міжгрупового сприйняття і детермінанти етнічної поведінки.

Міжетнічна взаємодія. Види етнічної взаємодії. Форми міжетнічної взаємодії. Етноцентризм як певна структура менталітету людини. Показники етноцентризму. Теорія етноцентризму У. Самнера. Патологічний етноцентризм. Шляхи подолання етноцентризму. Теорія установки Д.Н. Узнадзе. Соціальна установка як специфічний вид фіксованої установки. Національна установка, її особливості. Етнічні стереотипи як різновид соціальних стереотипів. Характеристика етнічних стереотипів. Види етнічних стереотипів. Механізми формування стереотипів. Умови формування етнічних стереотипів. Функції етнічних стереотипів. Етнічні символи. Функції символів. Механізми етнічної символізації.

Тема 6. Характеристика етнічних особливостей взаємовідносин людей.

Міжетнічні відносини. Класифікація міжетнічних відносин. Класифікація етапів розвитку міжетнічних відносин. Тип міжетнічних відносин Р. Парка. Тип “завоювання і домінування”. Тип “створення колоній”. Тип “завоювання етносу”. Процеси взаємодії етнічних спільнот. Колоніалізм як тип міжетнічних взаємовідносин. Характеристика колоніальної ситуації. Фактори, що обумовлюють реакцію і поведінку завойованого народу на колоніальну ситуацію. Основа влади колонізаторів. Специфіка влади завойованої країни.

Предмети сприйняття у взаємовідносинах колонізаторів і завойованого народу. Цілі колонізації.

Тема 7. Психологічна специфіка етнічних конфліктів.

Поняття міжетнічної напруженості. Характеристики міжетнічної напруженості. Фази міжетнічної напруженості. Характеристики поняття міжетнічного конфлікту. Стадії протікання міжетнічних конфліктів. Фактори виникнення міжетнічних конфліктів. Види міжетнічних конфліктів. Мотиви міжнаціональних конфліктів. Тероризм як заздалегідь обдумане, політично вмотивоване насильство. Загальні ознаки тероризму. Класифікація тероризму, за критерієм цілі і характер учасників терористичної діяльності. Ісламський тероризм – міжнародний тероризм. Активізація протидії актам міжнародного тероризму.

Тема 8. Особливості акумуляції та культурної адаптації.

Поняття етнічної культури. Центральна культурна тема етносу. Основа базових культурних тем – етнічні константи. Етнічна картина світу. Характеристики поняття етнічної картини світу. Особливості акумуляції. Теоретичні підходи до вивчення феномену акумуляції. Підхід, який вивчає акумуляцію з позиції соціальної ідентифікації. Підхід, який вивчає акумуляцію з точки зору набування культури. Підхід, який вивчає феномен акумуляції з точки зору стресу і способів його подолання. Моделі опису змін культурної ідентичності особистості, що викликані процесом акумуляції. Процес адаптації мігрантів до нової культури. Особливості процесу акумуляції і культурної адаптації. особливостей процесу акумуляції і культурної адаптації. Психологічні ознаки феномену культурного шоку. Стрес акумуляції. Стратегії міжкультурної адаптації. Фактори вибору стратегії культурної адаптації. Етнічна меншина. Етнічна більшість. Види груп меншин. Наслідки тривалого перебування у статусі меншин. Ознаки маргінальної людини. Фази життєвого шляху маргінальної людини. Стратегії адаптації маргінальних особистостей і груп.

5.2. Тематика семінарських занять.

Тема 1. Предмет, методологія і завдання етнопсихології.

Тема 2. Історія розвитку етнопсихології як науки.

Тема 3. Сутність і структура етнічних спільнот.

Тема 4. Психологічні аспекти формування етнічної самосвідомості та етнічної ідентичності.

Тема 5. Механізми міжгрупового сприйняття і детермінанти етнічної поведінки.

Тема 6. Характеристика етнічних особливостей взаємовідносин людей.

Тема 7. Психологічна специфіка етнічних конфліктів.

Тема 8. Особливості акумуляції та культурної адаптації.

5.3. Організація самостійної роботи студентів.

№ з/п	Вид роботи	Кількість годин	Форми звітності
		д/зв	
1.	Підготовка до лекційних та семінарських занять	20/40	Конспект

2.	Підготовка до проміжного контролю	4/10	Модульна контрольна робота
3.	Виконання індивідуальних завдань: - реферати; - есе; - термінологічний словник; - розробка схем та таблиць.	15/20 15/20 10/10 8/8	захист реферату захист есе словник таблиці, схеми
	Разом	72/108	

Тематика індивідуальних завдань

Тематика рефератів:

1. Етнічні установки як передумови формування стереотипів.
2. Роль засобів масової комунікації у формуванні етнічних стереотипів.
3. Основні функції етнічних установок у регуляції соціальної поведінки та діяльності представників етносу.
4. Історичні приклади конфліктів між етносами.
5. Етнопсихологія українців.
6. Історичний фактор у формуванні національної самосвідомості.
7. Релігія як фактор формування українського етносу. Сім'я і формування українського національного характеру.
8. Розвиток етнопсихології в українській діаспорі.
9. Основні напрями розвитку сучасної етнопсихологічної науки
- 10.Методологічні принципи етнопсихології
- 11.Основні методи етнопсихології
- 12.Природний експеримент в етнопсихології
- 13.Лабораторний експеримент в етнопсихології
- 14.Метод інтерв'ю в етнопсихології
- 15.Психологічна характеристика етносу
- 16.Умови походження та модифікації етносу

Тематика есе:

1. Особливості національного характеру і менталітету українського народу.
2. Проблема національного характеру як феномену культури.
3. Особливості формування національного характеру у сучасних умовах.
4. Українська вдача і виховний ідеал.
5. Етнопсихологічні орієнтири сімейного виховання.

Словник: асиміляція етнічна, біженець, діаспора, дискримінація, дифузія культур, імміграція, інтериоризація, компліментарність, конфлікт, конфліктність, ксенофобія, культурна дистанція, культурний релятивізм, макроетнічна одиниця (міжетнічна спільність, маргіальність, міжетнічна комунікація, міжетнічні відносини, міжетнічний конфлікт, менталітет, ментальність, міграція населення, народ, народність, націоналізм, націоналістичні настрої, національна ідентифікація, національна ідеологія, національна самосвідомість, національність, національний характер, нація, онтогенез, пасіонарність, психічний склад нації, психічний склад етносу, психологічна норма етносу, стереотип, субетнічний підрозділ (етнографічні

групи), егоцентризм, елементарна етнічна одиниця (мікроетнічна одиниця), еміграція, етнічна ідентифікація, етнічна ієрархія, етнічна спільність, етнічна парціація, етнічна самоідентифікація; етнічна фузія; етнічні звичаї і традиції; етнічні почуття, етнічний, етнічний стереотип, етнічний темперамент, етнічний характер, етнічна меншина, етнічна самосвідомість, етнос, етногенез, етногенетична міксація, етнологія, етнонім, етнопсихологія, етнофор, етноцентризм.

6. ФОРМИ ПОТОЧНОГО ТА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

6.1 *Форми поточного контролю:* семінарські заняття, індивідуальні завдання.

6.2 *Форми проміжного контролю:* модульна контрольна робота.

6.3 *Форми підсумкового контролю:* залік.

7. ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Під час поточного контролю оцінюються відповіді студента на семінарських заняттях, результати самостійної роботи з науковою літературою та першоджерелами, а також якість виконання студентом індивідуального завдання у вигляді реферату та його презентації.

Модульна контрольна робота проводиться в письмовій формі та включає два теоретичні питання, відповіді на які дають можливість оцінити рівень оволодіння теоретичним матеріалом з дисципліни.

Зразок варіанту модульної контрольної роботи:

1. Завдання та функції етнопсихології.
2. Класифікації етнічних спільностей.

8. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

8.1. *Шкала та критерії оцінювання знань студентів.*

Переведення підсумкового балу за 100-бальною шкалою оцінювання в підсумкову оцінку за традиційною шкалою

Підсумковий бал	Оцінка за традиційною шкалою
90-100	зараховано
70-89	
51-69	
26-50	не зараховано
1-25	

Схема розподілу балів

Максимальна кількість балів	70 балів (поточний контроль) – середньозважений бал оцінок за відповіді на семінарських заняттях та виконання індивідуальних завдань, який переводиться у 100-бальну шкалу з ваговим коефіцієнтом.0,7	30 балів (проміжний контроль) – за результатами виконання модульної контрольної роботи
Мінімальний пороговий рівень	35 балів (поточний контроль)	16 балів (проміжний контроль)

8.2. *Критерії оцінювання під час аудиторних занять*

Оцінка	Критерії оцінювання навчальних досягнень
5 балів	Оцінюється робота студента, який у повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно, самостійно та аргументовано його

	викладає, глибоко та всебічно розкриває зміст теоретичних запитань та практичних завдань, використовуючи при цьому обов'язкову та додаткову літературу, вільно послуговується науковою термінологією, розв'язує задачі стандартним або оригінальним способом, наводить аргументи на підтвердження власних думок, здійснює аналіз та робить висновки.
4 бали	Оцінюється робота студента, який достатньо повно володіє навчальним матеріалом, обґрунтовано його викладає, в основному розкриває зміст теоретичних запитань та практичних завдань, використовуючи при цьому обов'язкову літературу, розв'язує задачі стандартним способом, послуговується науковою термінологією. Але при висвітленні деяких питань не вистачає достатньої глибини та аргументації, допускаються при цьому окремі неістотні неточності та незначні помилки.
3 бали	Оцінюється робота студента, який відтворює значну частину навчального матеріалу, висвітлює його основний зміст, виявляє елементарні знання окремих положень, записує основні формули, рівняння, закони. Не здатний до глибокого, всебічного аналізу, обґрунтування та аргументації, не користується необхідною літературою, допускає істотні неточності та помилки.
2 бали	Оцінюється робота студента, який не володіє навчальним матеріалом у достатньому обсязі, проте фрагментарно, поверхово (без аргументації та обґрунтування) викладає окремі питання навчальної дисципліни, не розкриває зміст теоретичних питань і практичних завдань.
1 бал	Оцінюється робота студента, який не в змозі викласти зміст більшості питань теми та курсу, володіє навчальним матеріалом на рівні розпізнавання явищ, допускає істотні помилки, відповідає на запитання, що потребують однослівної відповіді.
0 балів	Оцінюється робота студента, який не володіє навчальним матеріалом та не в змозі його висвітлити, не розуміє змісту теоретичних питань та практичних завдань.

8.3. Критерії оцінювання індивідуальних завдань.

Вид	Максимальна кількість балів
реферат	5
есе	5
термінологічний словник	5
розробка схем та таблиць	5

8.4. Критерії оцінювання модульної контрольної роботи

Максимальна кількість балів за відповідь на 1 питання складає 15 балів. Критеріями оцінювання є: повнота відповіді, здатність критичного аналізу теоретичного матеріалу, вміння наводити аргументи та робити висновки.

8.5. Критерії оцінювання під час підсумкового контролю

Підсумкова оцінка виставляється за результатами поточного та проміжного контролю.

9. ІНСТРУМЕНТИ, ОБЛАДНАННЯ ТА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ВИКОРИСТАННЯ ЯКИХ ПЕРЕДБАЧАЄ НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Не передбачено.

10. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

10.1. Основні джерела

- Бороноев А.О., Павленко В.Н. Этническая психология. – СПб, 2014.
- Введение в этническую психологию / Под ред. Ю.П. Платонова. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2015.
- Етнічна психологія: Навч.-метод. Посібник./За ред. В.Д. Хрущ. – Івано-Франківськ, 2006.
- Крысько В.Г. Этническая психология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений.- М.: Издательский центр «Академия», 2002.
- Кураев Г. А., Пожарская Е. Н. Этническая психология: Курс лекций: Учебное пособие. Ростов-на-Дону: «ЦВВР», 2000. – 233с.
- Лебедева Н.М. Введение в этническую и кросс-культурную психологию: Учебное пособие. – М., 2001.
- Львовичкина А.М. Етнопсихологія: Навч. Пос. – К.: МАУП, 2002.
- Павленко В.Н., Таглин С.А. Факторы этнопсихогенеза: Учебное пособие. – Харьков, 1992.
- Павленко В.М., Таглин С.О. Етнопсихологія: Навч. Посібник. – К., 2012.
- Павленко В.Н., Таглин С.А. Введение в этническую психологию: Учебное пособие. – Харьков, 2013.
- Пірен М. Основи етнопсихології: Підручник. – К., 2008.
- Платонов Ю.П. Основы этнической психологии. Учеб. пособие. – СПб.: 2003.
- Платонов Ю.П., Почебут Л.Г. Этническая психология. – СПб.: Изд-во С.Петербургского ун-та, 2003.
- Стефаненко Т. Етнопсихологія: Учеб. для высших учебных заведений. – М., 2000.
- Чебоксаров Н.Н., Чебоксарова И.А. Народы. Расы. Культуры. – М., 1985.
- Шлет Г.Г. Введение в этническую психологию. – СПб., 2006.
- Этнология / Под ред. Г.Е. Маркова, В.В. Пименова. - М.: Наука, 1994.
- Этническая психология и общество / Под ред. Н.М. Лебедевой. - М.: Старый Сад, 2007.
- Шпет Г.Г. Введение в этническую психологию – СПб., 1996.
- Юрій М. Етнологія. – К., 2006.
- Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. – Мюнхен: Вид-во УВУ, 1993.
- ### *10.2. Допоміжні джерела*
- Грехем Скотт Дж. Конфликты и пути их преодоления. – К., 1991.
- Григоріїв Н. Українська національна вдача. – Вінніпег, 1941.
- Гримич М. Два виміри національного характеру // Наука і суспільство. – 1991. – № 8. – С. 27 – 31.
- Данилевский Н. Я. Россия и Европа. – М., 1976.

Донченко Е. А. Социальная психика. – К., 1994.

Киричук О. В. Ментальність: сутність, функції, генез // Ментальність.

Донцов А.И., Стефаненко Т.Г., Уталиева Ж.Т. Язык как фактор этнической идентичности // Вопросы психологии, – 1997, – № 4.

Духовність. Саморозвиток особистості: Тези доп. та матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. - К.; Луцьк, 1994. – С. 720.

Пірен М. Етнополітичні процеси в сучасній Україні. – К., 1999.

Рибчин І. Геопсихічні реакції і вдача українця. – Мюнхен, 1966.

10.3. Інтернет-ресурси

<http://www.isras.ru/>

<http://www.voppsy.ru/>

<http://www.psychology.ru/>

<http://www.psycheya.ru/>

<http://psychology.vuzlib.net/>

<http://www.psychе.ru/>

<http://www.flogiston.ru/>

<http://www.i-u.ru/biblio/>